

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ**

ЗАТВЕРДЖЕНО

Наказ Вищого навчального закладу Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»
18 квітня 2019 року № 88-Н

Форма № П-2.03.

Кафедра правознавства

**ПРОГРАМА
навчальної дисципліни**

«ІСТОРІЯ ВЧЕНЬ ПРО ПРАВО І ДЕРЖАВУ»

з підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

Галузь знань	08 Право
Спеціальність	081 Право
Освітньо-професійна програма	«Право»

Полтава 2022 рік

Розробник /укладач програми:

Галина Лаврик – д.ю.н., проф., завідувач (начальник) кафедри правознавства
Полтавського університету економіки і торгівлі

Рецензенти:

Дмитро СЕЛІХОВ – д.ю.н., доцент, професор кафедри теорії та історії
держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх
справ;

Олександр КАЛЬЯН – к.ю.н., доцент, професор кафедри підприємництва і
права Полтавського державного аграрного університету

Програма навчальної дисципліни «Історія вчень про право і державу»
обговорена і схвалена на засіданні кафедри правознавства,
протокол засідання кафедри правознавства від 29 серпня 2022 р., № 1.

Завідувач (начальник) кафедри правознавства
д. ю. н. професор

 Галина Лаврик

ПОГОДЖЕНО

Гарант освітньо-професійної програми «Право»
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
зі спеціальності 081 Право

к. ю. н., доцент

 Олег Кульчій

Анотація навчальної дисципліни

Історія вчень про право і державу у системі юридичних наук і юридичної освіти є самостійною науковою і навчальною дисципліною, історичною і теоретичною одночасно. Цим вона відрізняється від історії і теорії держави і права як різних, хоча і споріднених, взаємозалежних дисциплін. На відміну від них вона вивчає не історію політико-правових інститутів, законодавств чи теорію держави і права, а історію їх теоретичного пізнання, історію розвитку політико-правової думки.

Предметом історії вчень про право і державу як самостійної юридичної наукової дисципліни, що вивчає політичні та правові теорії минулого, взяті в їх генезисі, історичному розвитку і зв'язку із сучасністю, є історія виникнення і розвитку поглядів, вчень і теорій щодо походження, ролі, значення та ідеальної форми держави і політичної системи суспільства, а також вчень і теорій про право, його суть і призначення, окремі державно-правові інститути та теорії і концепції про ідеальні або бажані форми державно-правового буття.

Метою вивчення навчальної дисципліни є формування цілісного бачення процесу розвитку теоретичних знань (теорій, вчень, ідей, концепцій, доктрин) про право і державу з метою виявлення умов їх виникнення, опису змісту окремих вчень, зв'язків і відмінностей, а також основних історичних закономірностей розвитку теоретичного юридичного знання.

Зміст навчального матеріалу розкривається в двох модулях:

Модуль 1 «Предмет, методологія історії вчень про право і державу. Вчення про право і державу Стародавнього світу, доби Середньовіччя, Відродження і Реформації».

Модуль 2 «Ранньобуржуазні теорії права і держави. Вчення про право і державу Нового і Новітнього часу».

Annotation of the academic discipline

The history of studies about law and the state in the system of legal sciences and legal education is an independent scientific and educational discipline, historical and theoretical at the same time. In this way, it differs from the history and theory of the state and law as different, although related, interdependent disciplines. Unlike them, it doesn't study the history of political and legal institutions, legislation or the theory of the state and law, but the history of their theoretical knowledge, the history of the development of political and legal thought.

The subject of the history of studies about law and the state as an independent legal scientific discipline that studies the political and legal theories of the past, taken in their genesis, historical development and connection with modernity, is the history of the emergence and development of views, studies and theories regarding the origin, role, the meaning and ideal form of the state and the political system of society, as well as studies and theories about law, its essence and purpose, separate state-legal institutions and theories and concepts about ideal or desired forms of state-legal existence.

The purpose of studying the academic discipline is the formation of a holistic vision of the process of development of theoretical knowledge (theories, teachings, ideas, concepts, doctrines) about law and the state with the aim of identifying the conditions of their occurrence, describing the content of individual teachings, connections and differences, as well as the main historical patterns development of theoretical legal knowledge.

The content of the educational material is revealed in two modules:

Module 1 «Subject, methodology of the history of studies about law and the state. The doctrine of law and the state of the ancient world, the Middle Ages, the Renaissance and the Reformation».

Module 2 «Early bourgeois theories of law and the state. Doctrine of law and the state of the New and Modern times».

Zusammenfassung der akademischen Disziplin

Die Geschichte der Rechte und des Staates im System der Wissenschaften und der Rechtswissenschaften ist eine Art wissenschaftliche und pädagogische Dissektion, historisch und theoretisch. Damit unterscheidet sich von Staats- und Rechtsgeschichte und -theorie als unterschiedlich, wenn auch verwandt, voneinander disziplinen. Anders als diese studierte sie nicht die Geschichte der politischen und rechtmäßigen Institutionen, der Gesetzgebung oder der Staats- und Rechtstheorie, die Geschichte ihrer theoretischen Wissens, die Entwicklungsgeschichte des politischen und re.

Gegenstand der Rechts- und Staatslehrgeschichte als eigenständiges rechtswissenschaftliches Disziplin, das sich mit den politischen und juristischen Theorien der Vergangenheit in ihrer Genese, historischen Entwicklung und Verbindung mit der Moderne, ist die Entwicklung und Entwicklung der Ansichten, Lehren und Theorien über die Entwicklung, Rolle, den Sinn und die Idealform der Staaten und die politische Bewegung der Lehren und die Theorien über die Rechte und Theorien der Rechte, seine Werke und seine eigenen Werke, eine hochmoderne Institution und Theorien und das Ende des Ideals oder des ersten Staates.

Die Konstruktion von Studien über akademische Sekten ist das Bild einer ganzheitlichen Vision der Entwicklungsprozesse des theoretischen Wissens (Theorien, Ideen, Konzepte, Lehren) über Recht und Staat m, die Postings ihrer Aktivitäten und die Erkenntnisse der ehemaligen Lehren, Zusammenhänge und Unterschiede sowie der politischen historischen Muster der Entwicklung des theoretischen Rechtswissens.

Der Inhalt von Unterrichtsmaterials basiert auf zwei Modulen offenbart:

Modul 1 „Thema, Methode der Geschichte der Rechts- und Staatslehre. Rechtslehre und Zoll der Antike, des Mittelalters, der Renaissance und der Reformation“.

Modul 2 „Frühbürgerliche Rechts- und Staatstheorien. Nachrichten und der Zustand des neuen und neuen“.

ВСТУП

Програма навчальної дисципліни «Історія вчень про право і державу» укладена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 081 «Право», що розроблена на основі Стандарту вищої освіти зі спеціальності 081 «Право» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, затвердженого та введеного в дію Наказом Міністерства освіти і науки України від 20.07.2022 р. № 644.

Програма навчальної дисципліни «Історія вчень про право і державу» відображає тисячолітні духовні пошуки, теоретичні альтернативи рішень проблем суспільного устрою, форм державності, принципів і змісту політики, законодавства, ролі права як найважливішої соціальної системи регулювання суспільних відносин; знайомить з багатющим досвідом, станом, напрямками і тенденціями у світовому право- і державознавстві.

Предметом історії вчень про право і державу як самостійної юридичної наукової дисципліни, що вивчає політичні та правові теорії минулого, взяті в їх генезисі, історичному розвитку і зв'язку із сучасністю, є історія виникнення і розвитку поглядів, вчень і теорій щодо походження, ролі, значення та ідеальної форми держави і політичної системи суспільства, а також вчень і теорій про право, його суть і призначення, окремі державно-правові інститути та теорії і концепції про ідеальні або бажані форми державно-правового буття.

Метою вивчення навчальної дисципліни є формування цілісного бачення процесу розвитку теоретичних знань (теорій, вчень, ідей, концепцій, доктрин) про право і державу з метою виявлення умов їх виникнення, опису змісту окремих вчень, зв'язків і відмінностей, а також основних історичних закономірностей розвитку теоретичного юридичного знання.

Завданнями історії вчень про право і державу є вивчення найвизначніших вчень про право і державу, зокрема особливостей і тенденцій їх розвитку, особливостей формування політико-правової думки в Україні в контексті Європейської цивілізації, найсучасніших державно-правових вчень, природи їх виникнення та характеру, а також формування теоретичного мислення, історичної і правової свідомості, вміння на конкретному історичному матеріалі відстежувати закономірності державно-правового розвитку, розкривати зміст значущих теоретичних концепцій права і держави попередніх епох, утвердження у свідомості людини розуміння багатоманітності й невичерпності осягнення державно-правового розвитку як основи колективного та індивідуального людського буття.

У результаті вивчення початкової дисципліни студенти повинні **знати** науково обгрунтовані і концептуально оформлені ідеї та погляди мислителів на право і державу, які склалися і розвинулися упродовж всієї історії людської цивілізації; правову термінологію; концепції, теорії і доктрини, які в логічно-понятійній формі відображають історичний процес поглибленого пізнання державно-правових явищ.

Студенти повинні **вміти** за допомогою впровадження отриманих знань та понятійно-категоріального апарату з'ясувати питання походження права і

держави, їх типологію, правові форми діяльності, основні принципи побудови державного правління, устрою та політичного режиму, особливості правових систем, визначати соціальне призначення права і держави, встановлювати співвідношення права й держави, права й закону, держави й індивіда.

Відповідно до освітньо-професійної програми передбачаються наступні **компетентності**:

загальні:

- здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу (ЗК1);
- знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності (ЗК3);
- здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлення цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідності його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні (ЗК11);
- здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя (ЗК 13).

спеціальні (фахові, предметні):

- здатність аналізувати ретроспективи розвитку правових явищ та процесів у контексті їх впливу на сучасну правову систему (СК 2);
- здатність застосовувати правові принципи та доктрини (СК 8);
- здатність до критичного та системного аналізу правових явищ (СК13);
- знання, розуміння та цінування плюралістичності світоглядних і теоретико-методологічних засад досягнення стійких позитивних змін національного та міжнародного правопорядку (ДСК 17).

Програмні результати навчання відповідно до освітньо-професійної програми:

- визначати переконливість аргументів у процесі оцінки заздалегідь невідомих умов та обставин (РН 1);
- проводити збір і інтегрований аналіз матеріалів з різних джерел (РН 3);
- оцінювати недоліки і переваги певних правових аргументів, аналізуючи відому проблему (РН 6);
- доносити до респондента матеріал з певної правової проблематики доступно і зрозуміло (12);
- застосовувати в професійній діяльності основні сучасні правові доктрини, цінності та принципи функціонування національної правової системи (РН 18);
- пояснювати природу та зміст основних правових явищ і процесів (РН 19);

– виявляти знання, розуміння та цінування спорідненості більшості правових систем сучасності, а також доктрин, принципів, інститутів і процедур, застосування яких є важливим для захисту людської гідності і свободи, пріоритетів національного суверенітету та незворотності європейського курсу України (ДРН 23);

Зміст навчального матеріалу розкривається в двох модулях:

Модуль 1 «Предмет, методологія історії вчень про право і державу. Вчення про право і державу Стародавнього світу, доби Середньовіччя, Відродження і Реформації».

Модуль 2 «Ранньобуржуазні теорії права і держави. Вчення про право і державу Нового і Новітнього часу».

Навчальна дисципліна є **вибірковою**.

Форма підсумкового контролю знань: **залік**.

Інформаційний обсяг навчальної дисципліни¹

МОДУЛЬ 1. ПРЕДМЕТ, МЕТОДОЛОГІЯ ІСТОРІЇ ВЧЕНЬ ПРО ПРАВО І ДЕРЖАВУ. ВЧЕННЯ ПРО ПРАВО І ДЕРЖАВУ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ, ДОБИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ, ВІДРОДЖЕННЯ І РЕФОРМАЦІЇ

Тема 1. Предмет, методологія історії вчень про право і державу

Історія вчень про право і державу в системі юридичних наук. Її предмет і функції. Методологія історії вчень про право і державу як науки і навчальної дисципліни: принципи, загальнонаукові та спеціальні методи дослідження.

Періодизація історії вчень про право і державу. Структура курсу.

Джерела історії вчень про право і державу. Історіографія вчень про право і державу. Сучасні напрямки і проблеми української історіографії історії вчень про право і державу.

Тема 2. Вчення про право і державу в країнах Стародавнього Сходу

Релігійно-міфологічні уявлення про право, державу і політику в країнах Стародавнього Сходу в II-I тисячолітті до н.е.

Політико-правові ідеї в Давній Індії. Брахманізм про кастове суспільство, дхарму, покарання і принцип користі в теократичній державі. Поворот до проблем людини в буддизмі, ідея про справедливу державу.

Держава і право в поглядах давньокитайських мислителів. Засновник даосизму Лао-цзи про державу, принцип недіяння. Вчення

Конфуція про людину і державу. Мораль і закон. Патріархально-патерналістська концепція держави. Вчення Мо-Цзи. Держава і закон у поглядах китайських легістів. Модель тоталітарної держави Шань-Яна.

¹ При визначенні інформаційного обсягу навчальної дисципліни використані: Програма навчальної дисципліни «Історія вчень про державу і право» / Уклад.: Г.Г. Демиденко, М.Г. Окладна, В.С. Смородинський, Л.М. Шипілов. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2010. – 17 с.; Історія вчень про державу та право. Навчально-методичний комплекс. /Укладач професор д.ю.н. Кагановська Т.Є., доцент, к.ю.н. Слинко Д. В. – Х.: Вид-во ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2012. – 57 с.; Робоча (нормативна) програма дисципліни «Політичні і правові вчення: Історія та сучасність» для студентів спеціальності 081 «Право» / Розроб.: А.В.Кольбенко, Ю.В. Олійник. – Львів, 2022. – 69 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://law.lnu.edu.ua/course/politychni-i-pravovi-vchennia-istoriia-ta-suchasnist> та інші.

Тема 3. Погляди на право і державу в Стародавній Греції

Ранні вчення в давньогрецькій філософії. “Сім мудреців” про поліс, закон і законність. Піфагор і піфагорійці про закон і справедливість. Поліс і закон за Гераклітом. Ідеї про право і державу Демокріта. Демократія. Мета законів.

Період розквіту давньогрецької правової думки. Софісти, їх вплив на розвиток теорії природного права, прав людини, походження держави. Погляди Сократа на право, державу, законність і законслухняність, знання і добродієність. Діалектика. Розвиток Платоном ідей Сократа: про природу держави, її ідеальні моделі, типи правління. Трактати “Держава” і “Закони” про справедливість, закони, суди, злочини і покарання. Вчення Аристотеля про право, політику і державу. Природне і волевстановлене право. Політія як ідеальна форма держави. Її переваги. Інші форми державного правління.

Вчення в умовах кризи давньогрецької державності. Епікур та епікурійці про закон і державу. Стоїки про природне право, благо держави та обов’язки громадянина. Полібій про історичну зміну форм держави і права, змішану форму правління.

Тема 4. Політичні і правові вчення в Стародавньому Римі

Вплив давньогрецької філософії на політико-правову думку в Давньому Римі. Вчення Цицерона про державу і право. Республіка. Класифікація права, його джерела. Римські стоїки про космополіс, розумні засади законів, обов’язки громадянина і моральне вдосконалення особи.

Римські юристи про право, закон, державу. Виникнення юриспруденції як самостійної науки. Складові, джерела і принципи римського права. Політичні і правові ідеї раннього християнства. Патристика. Аврелій Августин про державу і право.

Тема 5. Вчення про право і державу доби Середньовіччя в Європі та Київській Русі (V-XIV ст.)

Ісламська політико-правова думка. Її роль у формуванні мусульманського права. Джерела права в ісламі.

Вчення Томи Аквінського про право і державу. Класифікація законів і форм держави. Теорія всесвітньої монархії А. Данте. Розмежування повноважень монарха і церкви.

Вчення Марсілія Падуанського про право і державу. Трактатування народного суверенітету. Функції законодавчої і виконавчої влади.

Витоки, особливості формування і розвитку правової і політичної думки в Давній Русі. Перший політичний трактат Іларіона “Слово про закон і благодать”: про закон, світську і духовну владу. Політико-правові проблеми в літописах і літературі Київської Русі. “Повчання” Володимира Мономаха про мудре і справедливе правління.

Тема 6. Державно-правова думка доби Відродження і Реформації

Загальна характеристика епохи Відродження і Реформації. Політичне вчення Н. Макіавеллі. Нове поняття держави. Государ і народ, правила політики. Макіавеллізм.

Політико-правові ідеї Реформації. М. Лютер про світську і духовну владу, свободу думки і совісті. Т. Мюнцер про соціальний переворот і народовладдя.

Погляди Ж. Кальвіна на співвідношення церкви і держави, протестантську етику. Право на спротив тиранії.

Вчення Ж. Бодена про державу. Теорія державного суверенітету: його основні властивості і функції, форми державного устрою.

Ідеальний політико-правовий лад в “Утопії” Томаса Мора і “Місті Сонця” Томмазо Кампанелли: організація державної влади, право, правосуддя.

МОДУЛЬ 2

РАННЬОБУРЖУАЗНІ ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ВЧЕННЯ ПРО ПРАВО І ДЕРЖАВУ НОВОГО І НОВІТНЬОГО ЧАСУ

Тема 7. Державно-правова думка в Нідерландах та Англії XVII ст.

Нова ідеологія антифеодальних революцій. Теорія природного права, її вплив на подальший розвиток природно-правових доктрин.

Г. Гроцій про сутність і джерело природного права. Види права. Походження й ознаки держави, суверенність державної влади. Міжнародне право і війни.

Розробка природно-правової теорії Б. Спінозою. Вчення про невідчужуваність прав людини і межі державної влади. Демократія та її переваги.

Основні напрямки державно-правової думки в період англійської буржуазної революції XVII ст. ІнDEPENDенти. Дж. Мільтон про свободу і республіку. Левелери. Дж. Лільберн про демократизацію державного ладу Англії, природні права людини, народне представництво. Діггери. Проект конституції “Закон свободи” Дж. Уїнстенлі.

Вчення про державу і право Т. Гоббса. Концепція державного абсолютизму. Природні закони, сфера їх дії. Закон як установлення розуму і наказ держави. Права підданих і обов’язки суверена. Політико-правовий ідеал англійського мислителя.

Ліберальна доктрина права і держави Дж. Локка. Концепція природних прав людини. Межі державної влади. Теорія поділу влади, її особливості. Роль держави і законів у збереженні й розширенні прав громадян. Суверенітет народу і право народу на повстання.

Тема 8. Державно-правова думка в Україні XVI-XVII ст.ст.

Політико-правова думка польсько-литовського періоду в Україні. С. Оріховський-Роксолан про природу держави, поділ влади, право і закон в “Польській політії”. Правові та політичні погляди І. Вишенського. Ідеї про державу і право у творах П. Могили.

Політичні програми гетьманів України. Б. Хмельницький про проблеми та перспективи української державності. Гадяцький трактат І. Виговського. Політико-правові погляди І. Мазепи. Проект першої Конституції України П. Орлика.

Політична і правова думка в Московській державі. Концепція “Москва – третій Рим”. Полеміка Івана Грозного з А. Курбським щодо організації

державної влади. Політико-юридична програма І. Пересвєтова, С. Полоцького і Ю. Крижанича.

Тема 9. Європейська державно-правова думка доби Просвітництва

Просвітительство як прогресивна ідейна та культурна течія XVIII ст. Вольтер про суспільне життя, просвітительство, релігію, свободу і республіку. Концепція “просвітительської монархії”.

Вчення про державу і право Ш. Монтеск'є. Державні та юридичні механізми захисту прав людини. Теорія поділу влади. Принципи правління. Політична свобода і закон. “Дух законів”. Теорія законотворення.

Концепція суспільного договору Ж.-Ж. Руссо. Теорія народного суверенітету. Взаємовідносини громадянина і держави. Права і свободи громадян у республіці. Закони як акти загальної волі.

Державно-правові ідеї якобінців. Політико-правові ідеї Ж.-П. Марата. Погляди М. Робесп'єра на демократію, революційне і конституційне правління. Комуністична доктрина Г. Бабефа. Бабувізм.

Вчення про право і державу мислителів німецького й італійського Просвітництва. Ідеї С. Пуффендорфа, Х. Томазія, Х. Вольфа. Дж. Віко про історичні типи закону, демократію. Внесок Ч. Баккарія у розвиток класичної школи науки кримінального права.

Тема 10. Державно-правові ідеї українських і російських просвітників XVIII ст.

Особливості розвитку політичної і правової думки в Україні. Теорія просвітительської монархії: С. Яворський і Ф. Прокопович. Ф. Прокопович про природу спадкової монархії, інші форми правління, закони. М. Козачинський про природні права і закони.

Проект реформи державних і правових установ С. Десницького: поділ влади та її компетенції, заснування вищого представницького органу, про реформу судової влади.

Демократичний ідеал в українській і російській суспільно-правовій думці. Я. Козельський про людину і суспільство, право і закон, форми правління, республіку. Філософія “трьох світів” Г. Сковороди, його етичний і суспільно-політичний ідеали.

Походження держави, форми правління і закони за В. Татіщевим і М. Щербатовим. Проекти і програми станової монархії в Росії. І. Посошков про стану організації суспільного та економічного життя, про “пряме правосуддя”. Політична програма О. Радищева.

Тема 11. Американські просвітники про державу і право в період боротьби за незалежність США

Вплив ідей європейських просвітителів на американську політико-правову думку, її особливості та основні напрями. Класики демократичної традиції: Б. Франклін про політичне самоврядування північноамериканських штатів, права і свободи людини; Т. Пейн про природні й громадянські права, суспільство і державу; проект Декларації незалежності США Т. Джефферсона. Республіканський лад і поділ влади. Демократія та її хвороби.

Політико-правова думка федералістів. Механізми захисту індивідуальних свобод. О. Гамільтон про федерацію і федеральні закони, представницькі органи і судовий контроль, повноваження президента. Дж. Адамс про державний устрій США, організацію публічної влади. Внесок Дж. Медісона у розробку Конституції США, теорію поділу влади.

Тема 12. Вчення про право і державу в Німеччині кінця XVIII-початку XIX ст.

Ліберальне вчення про право і державу І. Канта. Мораль і право. Категоричний імператив. Підлеглість праву держави. Республіка. Концепція “вічного миру”.

Вчення Г. Гегеля про право і державу. Поняття права. Етапи розвитку поняття права. Громадянське суспільство і “розумна держава”. Ідеї в галузі міжнародного права.

Історична школа права в Німеччині: Г. Гуго, Ф. Савін’ї, Г. Пухта. Критика теорії природного права. Право як історичний здобуток народу. Форми права.

Тема 13. Європейські мислителі XIX ст. про право і державу

Державно-правова думка в європейських країнах першої половини XIX ст. Ліберальна політико-правова думка в європейських країнах першої половини XIX ст. Англійський лібералізм. Теорія утилітаризму І. Бентама. Принципи загальної користі. Право і закон. Межі законодавчого регулювання суб’єктивних прав людини. Право як вираження волі суверена. Необхідність правової реформи.

Конституційно-правові погляди Дж. Мілля. Свобода індивіда – індивідуальна, громадянська і політична. Індивід і суспільство, їх спільний самозахист. Представницька демократія.

Французький лібералізм. Особиста і політична свобода за Б. Констаном у давніх і сучасних європейських народів. Поділ влади. А. де Токвіль про принципи народовладдя в США, співвідношення рівності і свободи. Переваги й недоліки реальної демократії.

Правові й політичні погляди утопічного соціалізму (Ш. Фур’є, Р. Оуен, А. Сен-Сімон), загальна характеристика (майбутній державний лад, політика та управління).

Філософський позитивізм О. Конта. Проект соціократії. Світська й духовна влада, солідарність класів. Юридичний позитивізм Дж. Остіна. Право і закон, їх джерела. Предмет юриспруденції за Остіном.

Європейська державно-правова думка другої половини XIX ст. Ліберальне вчення про право і державу Р. Ієринга. Закон причинності. Юриспруденція інтересів. Право як система соціальних цілей, гарантованих примусом. Джерела права. Правова мета держави. Г. Еллінек про право і мораль, їх джерела, види суб’єктивних прав. Г. Спенсер про суспільство як живий організм, два типи суспільства, мета права. Природа держави, її завдання.

Марксистське вчення про державу і право. К. Маркс і Ф. Енгельс про класову природу, ознаки і сутність держави і права. Ідея диктатури пролетаріату. Держава і право в комуністичній формації, їх “відмирання”.

Анархізм про державу і право. П. Прудон про капіталізм і власність, державу і закони, економічний переворот і майбутню анархію. Концепція анархо-індивідуалізму М. Штірнера, його суспільний ідеал. Теорія анархо-колективізму М. Бакуніна. Політична і соціальна організація майбутнього суспільства.

Аристократична концепція держави і права Ф. Ніцше. Роль волі і сили, аристократії і народу в історії. Держава аристократична і демократична, їх політика. Право. Злочини і покарання. Надлюдина. Війна і мир.

Тема 14. Українська ідея в державно-правовій думці ХІХ ст.

Проект державних перетворень М. Сперанського – шлях до конституційної монархії в Росії. Державна дума і Державна рада. Судова система. Політичні і громадянські права підданих. Контрпроект М. Карамзіна про небезпеку зверхності законів, поділу влади, відміни кріпацтва. Ідеї про державу і право декабристів Росії і України. Конституційні проекти М. Муравйова і П. Пестеля про народний суверенітет, форми правління і державного устрою, поділ влади, законодавчі органи, права людини і нації.

Розробка теорії “російського соціалізму”: О. Герцен і М. Чернишевський про соціальну революцію, майбутній бездержавний соціалізм. Консерватизм (К. Победоносцев, К. Леонтьєв та ін.) про самобутність Росії, монархію, “візантизм”. О. Градовський про монархію, теорію поділу влади, закони. Охоронний лібералізм: Б. Чичерін про представницьке правління, об’єктивне і суб’єктивне право, державу і громадянське суспільство.

Проект слов’янського союзу Кирило-Мефодіївського товариства як союзу республік на федеративних началах. Організація влади в республіках. Суспільно-політичний ідеал Т. Шевченка. Поет про природні права людини, “праведний закон”, ідеальну модель держави. “Конституція республіки” Г. Андрузького про федерацію слов’ян, форму державного правління.

Політико-правові погляди М. Драгоманова. М. Драгоманов про походження права і держави, їх сутність. Ліберальний конституційний “Проект” М. Драгоманова про організацію публічної влади, права людини і громадянина (особисті, громадянські, політичні), самоврядування і федералізм. Конституційне вирішення національного питання. І. Франко про природу суспільства і держави, державну владу, майбутній державний лад, національну свободу. Право і закони.

Тема 15. Вітчизняна та російська державно-правова думка кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Розробка теорії права в Україні та Росії. Юридичний позитивізм. Формально-догматична концепція права Г. Шершеневича. Поняття права як явища соціального і психологічного, його джерела, сутність і ознаки, норма права.

Нормативно-етична концепція права. Концепція “відродженого природного права” як моральної основи права. П. Новгородцев про абсолютний

і відносний ідеал, моральний закон і правову свідомість. Б. Кістяківський та інші про право, його головний зміст (свобода і справедливість). Право як культурна цінність. Принцип морального належного в праві.

Соціологічні концепції права. С. Муромцев про правові відносини, правопорядок, роль судових органів у подоланні суперечностей між юридичними нормами і правопорядком. Соціально-психологічне тлумачення права і держави М. Коркунова. М. Ковалевський про суспільну солідарність (“замирене середовище”) і право.

Психологічна теорія права Л. Петражицького. Імперативно-атрибутивний характер права, його дефініція. Джерела, різновиди права. Політика права.

Інтегральне праворозуміння. Синтетична теорія права Б. Кістяківського, О. Яценка, П. Сорокіна. Б. Кістяківський про право як багатоаспектне, але єдине явище. Синтетична природа суспільства і права за О. Яценком. Право як частина моралі. П. Сорокін про право як сукупність певних правил поведінки.

Розробка теорії правової держави. Витоки теорії правової держави. Її розробка в Україні та Росії. Б. Кістяківський про владу в правовій державі, народне представництво, права і свободи людини і громадянина, рівень правосвідомості.

Тема 16. Українська та радянська державно-правова думка першої половини ХХ ст.

Державно-правові концепції в Україні на початку ХХ ст. Консервативна державницька концепція. В. Липинський про “трудова монархія”, класократію, верховенство закону. Державницькі концепції С. Томашівського і В. Кучабського.

Націократична концепція державності. М. Міхновський про самостійність України, національний суверенітет. Модель президентсько-парламентської республіки. Д. Донцов про державне й геополітичне майбутнє України, новий інтегральний націоналізм. Правові і державницькі ідеї С. Бандери. Національна “аристократія”, “націократія” за М. Сціборським.

Національно-демократична модель української державності. Ст. Дністрянський про її правові підстави, його проект Конституції Західно-Української Народної Республіки. Нація і державотворення за В. Старосольським та ін.

Державно-правові погляди діячів Української Центральної Ради. Історія та перспективи української державності за М. Грушевським. Його визначення права і держави. Федерація і “самоуправа”. В. Винниченко про моральну політику та “революційну демократію”. “Колектократія”. М. Туган-Барановський про державу соціальної справедливості.

Ленінське вчення про державу і право та його послідовників. Класовий характер держави і права. Диктатура пролетаріату. Республіка Рад, місце в системі Рад правлячої партії. Право як політика, знаряддя панівних класів. “Відмирання” держави і права. Й. Сталін про державу, демократію, особистість. М. Скрипник, Х. Раковський про українську державність.

Радянське праворозуміння. “Пролетарське право” за М. Скрипником, П. Стучкою, Є. Пашуканісом, М. Рейснером. Концепція радянського права. Радянські правознавці другої половини ХХ ст. про право, правову державу.

Тема 17. Західні державно-правові вчення ХХ ст.

Західні вчення про державу. Теорія солідаризму Л. Дюгі. Соціальна норма й соціальна функція. Синдикалізм та ідея корпоративної держави.

Неолібералізм про державу. Дж. Кейнс про соціальну політику, державне регулювання економіки. “Відкрите суспільство” й антитоталітаризм К. Поппера. “Поліархія” Р. Даля. Організація сучасного суспільства за Ф. Гайєком. Верховенство права. Економічна свобода, демократія як умова особистої свободи.

Концепції плюралістичної демократії Г. Ласки. Дисперсія державного суверенітету у здійсненні влади й контролю над нею. Теорія інституціоналізму М. Оріу, М. Дюверже. Два типи інститутів. Доктрина соціальної держави і політики загального благоденства Г. Мюрдаля, М. Крозьє. Головна функція “скромної держави”.

Теорія еліт В. Парето і Г. Моски. Циркуляція еліт. Р. Міхельс про “залізний закон олігархічних тенденцій”. Західні вчені про політичну еліту й елітарну систему.

Західні вчення про право. Соціологічна юриспруденція. Є. Ерліх про право, закон, джерела права. Право як норми першого і другого порядку. Поняття “живого права”. Право як інструмент соціального контролю та його джерела за Р. Паундом. Мета права – свобода правозастосування. Право в дії як динамічна система.

Реалістична теорія права в американській школі права. К. Левеллін і Дж. Френк про чинне право як судові й адміністративні рішення.

Юридичний позитивізм. Нормативна теорія права Г. Кельзена. Ступінчаста будова правових норм. Значення догматичної юриспруденції.

Аналітична юриспруденція Г. Харта. Право як система первинних і вторинних правил. Судова свобода дій.

Сучасна теорія природного права. Ж. Марітен про право як ідеальний порядок людських дій. Права різних рівнів. Г. арт і Л. Фуллер про зв’язок між мораллю і правом. Р. Дворкін про правові принципи моралі і справедливості.

Інтегративна юриспруденція. Цілісне сприйняття права (О. Ященко, Б. Кістяківський). Дж. Холл про переваги інтегративної юриспруденції, “юридичну” і “динамічну” структури права, об’єднання всіх напрямків праворозуміння. Г. Дж. Берман про синтезовану юриспруденцію, “право в дії”. Правова система як соціальна реальність (В. Кравітс, Ж.-Л. Бержель).

Рекомендовані джерела інформації

Основні рекомендовані джерела інформації:

1. Гончарук-Чолач Т. Історія вчень про державу та право. Навчальний посібник для підготовки до іспитів. Київ: Ліра-К, 2020. 228 с.

2. Демиденко Г. Г. Історія вчень про право і державу [Текст]: курс лекцій / Г. Г. Демиденко. Харків: Право, 2014. 414 с.

3. Журавльов Д., Коротюк О., Лавринович О. Історія політичних і правових вчень. Від стародавніх часів до XVII століття. Київ : ОВК, 2021. 238 с.

4. Зозуля Є. В., Туренко О. С., Іванов І. В. Історія вчень про державу і право: навч. посіб / Є. В. Зозуля, О. С. Туренко, І. В. Іванов. – Херсон: «Олді-Плюс», 2018. 308 с.

5. Історія вчень про право і державу: хрестоматія для юрид. вищ. навч. закл. і ф-тів / авт. уклад. Г.Г. Демиденко; за заг. ред. О.В.Петришина. – 6-те вид. доп. і змін. Харків: Право, 2014. 928 с.

6. Кормич А. І. Історія вчень про державу і право: Навч. посібник. – 4-те вид., доповн., у 2-х частинах. Київ: Алерта, 2015. 416 с.

7. Мироненко О.М. Історія вчень про державу і право: навчальний посібник / О. М. Мироненко, В. П. Горбатенко. Київ: Академія, 2010. 454 с.

Додаткові рекомендовані джерела інформації:

8. Алексіс де Токвіль. Про демократію в Америці. Київ, 1999. 590 с. URL: <http://litopys.org.ua/tocq/toc.htm>.

9. Американские федералисты: Олександр Гамільтон, Джеймс Медисон, Джон Джей: Избр. статьи. Составители: Леон Липсон, Григорий Фрейдин, Валерий Чалидзе. Москва: Chalidze Publications, 1990. 328 с.

10. Антологія української юридичної думки. Том 1. Загальна теорія держави і права, філософія та енциклопедія права / Редкол.: Шемшученко Ю.С. (голова) та ін. Упорядники: Бабкін В. Д., Усенко І. Б., Пархоменко Н. Москва – Київ. Видавничий Дім: «Юридична книга», 2002. 568 с.

11. Бандера С. З москалями нема спільної мови. (1952 р.). URL: <http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1952.bandera.php>

12. Банчук О.А. Публічне і приватне право: Історія українських вчень та сучасність. Київ: Конус-Ю, 2008. 184 с. URL: <http://www.slideshare.net/CentrePravo/ss-59880019>

13. Бігун В. С. Філософія правосуддя: ідея та здійснення: монографія / В. С. Бігун. Київ, 2011. 303 с. (Бібліотека Міжнародного часопису «Проблеми філософії права»). URL: <https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/Bihun%202011%20Philosophy%20of%20Justice%20ed%20.pdf>

14. Вашингтон. Джордж. Прощальна промова / Невичерпність демократії. Видатні діячі минулого і сучасності про вільне, демократичне суспільство і права людини. Київ: Український письменник, 1994. С. 53-55.

15. Вольтер. Вибрані твори (вид. 1932) / пер. з фран. Л. Коваленко-Івченко. Харків; Київ: Літ. і мистецтво, 1932. 258 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Voltaire/Vybrani_tvory_vyd_1932.pdf.

16. Гамільтон, Александер. Федераліст. Коментар до Конституції Сполучених Штатів [Текст]: [цикл ст.] / Александер Гамільтон, Джеймс Медисон, Джон Джей ; [пер. з англ. Н. Комарова]. Київ: Сфера, 2002. XLVI, 490 с.

17. Гегель, Георг Вільгельм Фрідріх. Основи філософії права, або Природне право і державознавство / Пер. з нім. Р. Осадчука та М. Кушніра. Київ: Юніверс, 2000. с. 336. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Hegel_Georg/Osnovy_filosofii_prava_abo_Pryrodne_pravo_i_derzhavoznavstvo/.
18. Гегель, Г. В. Ф. Феноменологія духу / з нім. пер. П. Таращук; Наук ред. пер. Ю. Кушаков. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. 548 с. URL: http://aps-m.org/wp-content/uploads/2017/03/Fenomenologia_Dukhu-1.pdf.
19. Гегель. Держава. Консерватизм. Антологія. Київ: Смолоскип, 1998. С.454-456.
20. Гоббс, Томас. Бегемот [Текст]: пер. з англ. / Т. Гоббс. Київ: Абрис, 1996. 336 с
21. Головка О. М., Кагановська Т.Є. Ідеї Реформації, держава і право / О. М. Головка, Т. Є. Кагановська. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія: Право. 2017. Вип. 24. С. 6-10. URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/10539>
22. Головка О. М. Природно-правова теорія і конституційне будівництво в США / О. М. Головка, Т. Є. Кагановська. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія: Право. 2016. Вип. 22. С.16-20.
23. Гультай М.М. Вітчизняна конституційна думка: від Нових часів до радянської влади. *Вісник Конституційного Суду України*. 2016. № 1. С. 75-86. URL: file:///D:/Downloads/Vksu_2016_1_26.pdf
24. Гультай М.М. Вітчизняний конституціоналізм радянської доби та його трансформація після здобуття Україною незалежності. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 5. С. 59-77. URL: file:///D:/Downloads/Vksu_2015_5_8.pdf
25. Гультай М.М. Виникнення та утвердження конституціоналізму як обов'язкової складової демократичного державного устрою. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 3. С. 59-77. URL: [file:///D:/Downloads/Vksu_2015_3_22%20\(2\).pdf](file:///D:/Downloads/Vksu_2015_3_22%20(2).pdf)
26. Гультай М.М. Історичні витоки вітчизняного конституціоналізму: звичаї, традиції, пам'ятки права та філософські концепції : монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2017. 240 с.
27. Гутів Б., Олійник Ю. Політико-правові ідеї Марка Аврелія про права людини як вагомий внесок в римську правову думку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2022. Том 1. № 72. С. 49-54.
28. Джеферсон Томас. Декларація незалежності / Невичерпність демократії. Видатні діячі минулого і сучасності про вільне, демократичне суспільство і права людини. Київ: Український письменник, 1994. С.56-59.
29. Діарій гетьмана Пилипа Орлика / Щоденник гетьмана Пилипа Орлика. Опрацював для друку Ян із Токар Токаржевський Карашевич. Варшава: Праці Українського наукового інститут, 1936. Т. XVII. Серія історична. Кн.3. XVI. 192 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Orlyk_Pylyp/Diarii_hetmana_Pylypa_Orlyka/

30. Дигесты Юстиниана. URL: <http://digestaiust.narod.ru/>
31. Демиденко Г. Г. История учений о праве и государстве [Текст]: курс лекций / Г. Г. Демиденко. 4-е изд., перераб. и доп. Харків: Право, 2012. 486 с.
32. Донцов Д. Націоналізм. Львів : Нове життя, 1926. 273 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0000694.
33. Драгоманів М. Шевченко, українофіли, й соціалізм. Львів: Друк. НТШ, 1906. 188 с. URL: https://nibu.kyiv.ua/elfond/Dragoman%D1%96v_Shevchenkro_ukra%D1%97nof%D1%96li/Dragoman%D1%96v_Shevchenkro_ukra%D1%97nof%D1%96li.pdf
34. Єрмолаєв В. М. Державницька думка гетьманів України (середина XVII–XVIII ст.): змістовні аспекти. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 1(84). С. 43-56. URL: [irbis-nbuv.gov.ua>cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis...?...2](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis...?...2)
35. Іван Франко у творенні української національної ідентичності: зб. у 45 наук. праць / голов. ред. О. О. Рафальський, П. М. Чернега. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М.; Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2016. 400 с. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2016/09/ivan_franko.pdf.
36. Ідеї Тараса Шевченка і сучасна державно-правова практика (круглий стіл, присвячений 200-річчю від дня народження). *Право України*. 2014. № 7. С.275-277. URL: http://www.kspu.edu/FileDownload.ashx/pravoukr-2014-7-pravo_ukr_7_14.pdf?id=94e6da1a-b15a-4b1b-8b98-3065e37c7fa8
37. Історія вчень про державу і право: підручник / За ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 256 с. URL: http://library.nulau.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009_2/IVDP_Demidenko_2009.pdf
38. Історія вчень про державу і право [Текст]: навчальний посібник для підготовки до іспитів / упоряд. І. В. Татарчук. Київ: Центр учбової літератури, 2013. 184 с.
39. Історія вчень про право і державу [Текст]: хрестоматія / уклад. Г. Г. Демиденко. 6-те вид., доп. і змін. Харків: Прапор, 2013. 927 с.
40. Історія вчень про державу і право: Хрестоматія для юридичних вищих навчальних закладів і факультетів / Уклад., заг. ред. проф., д-ра істор. наук Г.Г.Демиденка. 3-тє вид. і змін. Харків: Право, 2005. 910 с.
41. Історія вчень про державу і право. Частина 1. Політико-правова думка Стародавнього світу і Середньовіччя [Текст]: хрестоматія: у 4 ч. / [уклад. В. В. Сухонос]; Державний вищий навчальний заклад “Українська академія банківської справи Національного банку України”. – Суми: ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2010. – 149 с. URL: [Електронний ресурс].- Режим доступу: http://kdpd.uabs.edu.ua/images/department/kdpd/stories/IDPV/IDPV_1.pdf

42. Козаченко А. І. Історія розвитку конституціоналізму в Україні: Навч. посібник. – Полтава: «Астрія», 2020. 217 с. URL: <http://pli.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/03/%D0%9A%D0%BE%D0%B7%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE-%D0%90.%D0%86.-%D0%86%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F-%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BA%D1%83-%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%BC%D1%83-%D0%B2-%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%961.pdf>
43. Кант, Іммануїл. Критика чистого розуму / Пер. з нім. та приміт. І. Бурковського. Київ: Юніверс, 2000. 504 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kant_Immanuel/Krytyka_chystoho_rozumu.pdf?
44. Кант, Іммануїл. Рефлексії до критики чистого розуму / Пер. з нім. й латини та прим. І. Бурковського. Київ: Юніверс, 2004. 464 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kant_Immanuel/Refleksii_do_krytyky_chystoho_rozumu.pdf?
45. Кельзен, Ганс. Чисте Правознавство: 3 дод.: Пробл. справедливості / Пер. з нім. О. Мокровольського. Київ: Юніверс, 2004. 496 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Kelzen_Hans/Chyste_Pravoznavstvo_Z_dodatkom_Problema_spravedlyvosti/
46. Класики політичної думки від Платона до Макса Вебера [Текст] / ред. Є. Причепій. Київ: ВК ТОВ «Тандем», 2002. – 582 с.
47. Конституції зарубіжних країн. – Харків: ФІНН, 2009. – 664 с.
48. Конституція Пилипа Орлика. «Договори і Постановлення Прав і вольностей Війська Запорозького». URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Orlyk_Pylyp/Konstytutsia/.
49. Конституція Пилипа Орлика: оригінал та його історія. Підготувала О. Б. Вовк // Архіви України. 2010. № 3-4(269). – С. 145-166. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Vovk_Olha/Konstytutsiia_Pylypa_Orlyka_oryhinal_t_a_ioho_istoriia.pdf?
50. Кормич А.І. Історія вчень про державу і право [Текст]: навчальний посібник для студентів вузів / А. І. Кормич. – К.: Алержа, 2012. – 332 с.
51. Крестовська Н. М. Реформація церкви та реформа права (до 500-річчя Віттенберзьких тез Мартина Лютера). URL: <https://r500.ua/reformatsiya-tserkvi-ta-reforma-prava-do-500-richchya-vittenberzkih-tezmartina-lyutera>
52. Леонтій Войтович. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича, 2000. – 649 с.
53. Листи гетьмана Івана Мазепи, написані у 1708 р., до великого коронного гетьмана Речі Посполитої Адама Сенявського (переклад-реконструкція із старопольської та латини В. Пилипенка). *Сіверянський літопис*. 2016. № 4. С. 88-92. URL:

https://shron1.chtyvo.org.ua/Pylypenko_Volodymyr/Lysty_hetmana_Ivana_Mazep_y_napysani_u_1708_r_do_velykoho_koronnoho_hetmana_Rechi_Pospolytoi_Adamy_Se.pdf

54. Лок, Джон. Два трактати про врядування [Текст] / Д. Лок ; пер. з англ. О. Терех, Р. Димерець. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. – 264 с.

55. Марчук В.П. Історія політичних і правових вчень: навч. посіб. / В. П. Марчук. – К.: Вид. дім «Персонал», 2009. – 478 с.

56. Міл, Джон Стюарт. Про свободу: Есе / Пер. з англ. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 463 с. URL: <http://litopys.org.ua/mill/mill.htm>

57. Міхновський М. Самостійна Україна. 2012. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Mikhnovskiy/Samostiina_Ukraina_vyd2012.pdf

58. Мироненко О. Витоки українського революційного конституціоналізму 1917-1920 рр.: теоретико-методологічний аспект / О. М. Мироненко; відп. ред. І. Б. Усенко. – К.: НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2002. – 258 с.

59. Монтескьє Ш. Избранные произведения / Ш. Монтескьє. – М.: Госполитиздат, 1955. – 609 с.

60. Монтескьє Ш.Л. О духе законов. URL: http://new.philos.msu.ru/uploads/media/SHarl_Lui_Monteske_O_DUKHE_ZAKONOV.pdf

61. Моска Г. Правлячий клас (фрагмент). «Чтиво» електронна бібліотека. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Mosca_Gaetano/Pravliachyi_klas_frahment/

62. Оніщенко Н. Сучасне праворозуміння у контексті витоків, постулатів, основних принципів та функціонального призначення права. *Право України*. 2010. № 4. С. 156- 163.

63. Орленко В.В. Історія вчень про державу та право [Текст]: посіб. для підготов. до іспитів /В.В. Орленко. – 4-те вид. стер. – К.: ПАЛИВОДА А.В. [вид.], 2013. – 200 с.

64. Орач Є.М. Історія політичних і правових вчень: Навчальний посібник. Київ: Атіка, 2005. 560 с.

65. «Пакти і Конституції» Української козацької держави: (до 300-річчя укладення) / НАН України, Ін-т історії України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Львів: Світ, 2011. 440 с.

66. Пейн Т. Права людини. Львів: Літопис, 2000. – 283 с.

67. Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи: підручник: у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми ; [Т. В. Андрущенко, О. В. Бабкіна, В. П. Горбатенко та ін.]. Львів: «Новий Світ-2000», 2016. Т. 1. 516 с. URL: https://shron3.chtyvo.org.ua/Avtorskyi_kolektyv/Politychna_dumka_XX_pochatku_XXI_stolit_metodolohichnyi_i_doktrynalnyi_pidkhody_Tom_1.pdf

68. Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи: підручник: у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми ; [Т. В. Андрущенко, О. В. Бабкіна, В. П. Горбатенко та ін.]. Львів: «Новий Світ-

2000», 2017. Т. 2. 535 с. URL: https://shron3.chtyvo.org.ua/Avtorskyi_kolektyv/Politychna_dumka_XX_pochatku_XXI_stolit_metodolohichniyi_i_doktrynalnyi_pidkhody_Tom_2.pdf

69. Політична історія України. XX століття: У 6-ти т. / гол. ред. І. Ф. Курас; НАН України, Ін-т політичних та етнонаціональних досліджень. – Київ: Генеза, 2002.– Т 6: Від тоталітаризму до демократії (1945-2002) / В. П. Андрущенко, В. К. Баран, О. Д. Бойко [та ін.]. 2003. 696 с.

70. Поляков А.В. Общая теория права: Феноменолого-коммуникативный подход. Курс лекций. СПб.: Изд. «Юридический центр Пресс», 2003. 808 с.

71. Поппер Карл Відкрите суспільство та його вороги. Т. II. Спалах пророцтва: Гегель, Маркс та послідовники / Пер. з англ. Олександр Буценко. К.: «Основи», 1994. 494 с.

72. Поппер Карл Відкрите суспільство та його вороги. Т. I. У полоні Платонових чарів / Пер. з англ. Олександр Коваленко. – К.: «Основи», 1994. – 444 с.

73. Порівняльне правознавство: хрестоматія для юрид. вищ. навч. закл. і ф-тів / уклад.: О.В. Петришин, О.В. Зінченко, Д.В. Лук'янов. – 2-ге вид. змін. – Харків: Право, 2019. – 1024 с.

74. Прокопов Д. Є. Розвиток теорії природного права у вітчизняній і російській правовій думці (середина XIX – початок XX ст.ст.): моногр. Київ: Логос, 2011. 544 с.

75. Рассел, Бертран. Історія західної філософії / Пер. з англ. Ю. Лісняка, П.Таращука, Київ: Основи, 1995. 759 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Russell_Bertrand/Istoriia_zakhidnoi_filosofii/

76. Різниченко В. Пилип Орлик – гетьман України: історичні оповіді / Василь Різниченко. – Київ: Укр. письменник, 1996. – 302 с.

77. Рум'янцев В. О. Михайло Сергійович Грушевський – видатний український державний діяч (до 150-річчя з дня народження). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 4 (87). С. 19-29.

78. Руссо, Жан-Жак. Про суспільну угоду, або Принципи політичного права / Пер. з фр. та ком. О. Хома. Київ: Port-Royal, 2001. 349 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Russo_Zhan-Zhak/Pro_suspilnu_uhodu_abo_pryntsypu_politychnoho_prava.pdf?

79. Руссо Жан-Жак. Міркування про походження нерівності між людьми. / Невичерпність демократії. Видатні діячі минулого і сучасності про вільне, демократичне суспільство і права людини. Київ: Український письменник, 1994. С.45-48.

80. Руссо Жан-Жак. Суспільна угода, демократія і представництво. / Демократія. Антологія. Київ: Смолоскип, 2005. С.237-247.

81. Світова класична думка про державу і право. Навч. посібник /Є.Ф. Безродний (керівник), Г.К. Ковальчук, О.С. Масний. Київ: Юрінком Інтер, 1999. 400 с.

82. Себайн Джордж Г., Торсон Томас Л. Історія політичної думки / Пер. з англ. Київ: Основи, 1997. 838 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Sebain_Dzhordzh_H/Istoriia_politychnoi_dumky/
83. Спіноза Б. Теологічно-політичний трактат / Пер. з лат. В. Литвинов. Київ: «Основи», 2003. 237 с.
84. Стецюк П. Перша Конституція Польщі (1791): спроба правового аналізу [Текст] = The First Polish Constitution (1791): Attempted Legal Analysis: наук. вид. / П. Стецюк; Укр.-Пол. Клуб Конституціоналістів, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Юрид. ф-т, Вища шк. права і адмін. в Перемишлі (Польща). Львів: Астролябія, 2010. 112 с.
85. Талдикін О. В. Держава і право Давнього Сходу: структурно-логічні схеми і таблиці: навч. посібник / О. В. Талдикін. Дніпро: Дніпроп. держ. універ. внутр. справ, 2016. 136 с.
86. Тисяча років української суспільно- політичної думки: У 9-ти томах / наук. ред. Т. Гунчак. Київ: Дніпро, 2001. Т. 9. (1989- 2001 роки) / упоряд. і передмова Ю. Г. Шаповал; ред. Я. Паньків. 2001. 659 с.
87. Томас Гоббс. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної / переклад з англійської Ростислав Димерець, Володимир Єрмоленко, Наталія Іванова, Євген Мірошніченко, Тетяна Олійник ; передмова та примітки: Тамара Польська та Віктор Малахов. Київ : Дух і Літера, 2000. 600 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Thomas_Hobbes/Leviafan_abo_Sut_budova_i_povno_vazhennia_derzhavy_tserkovnoi_ta_svitskoi.pdf?
88. Токвіль, Алексіс де. Давній порядок і Революція [Текст] / А. д. Токвіль; пер. Г. Філіпчук. Київ: Юніверс, 2000. 224 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Tokvil_Aleksis_de/Davniy_poriadok_i_Revoliutsiia/
89. Трофанчук Г.І. Історія вчень про державу і право: Навч. посіб. – Київ: Магістр – XXI сторіччя, 2005. 256 с.
90. Українська Центральна Рада: документи і матеріали: у 2-х т. / упоряд.: В. Ф. Верстюк [та ін.]; відп. ред. В. А. Смолій; НАН України, Ін-т історії України. Київ: Наукова думка, 1996. (Пам'ятки історії України. Джерела новітньої історії; 5).
91. Універсали Івана Мазепи, 1687-1709 / упоряд. І. Л. Бутич; гол. ред. П. С. Сохань; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ.; Львів: Наукове т-во ім. Шевченка, 2002. 780 с. (Універсали укр. гетьманів; Сер. 1. Матеріали до укр. дипломатарію).
92. [Універсали Центральної Ради, Грамота до всього українського народу. Закон про тимчасовий державний устрій України, Універсал Трудового Конгресу України, Конституція УНР (Статут про державний устрій, права і вольності УНР)]. Політологія (кінець XIX – перша пол. XX ст.). Хрестоматія. Львів, 1996. С.755-767, 775-776, 781-787.
93. Фрідріх А. Гаєк. Скорочена версія для журналу "Читацький оглядач" книги *Шлях до кріпацтва*, Переклад з англійської: ГО "Ціна держави". Київ: ГО "Ціна держави", 2016. 66 с. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Haiek_Fridrikh/Shliakh_do_kripatstva/

94. Фрідріх фон Гаєк. Шлях до рабства в малюнках. Переклад і упорядкування: Валентина Галуцько. Херсон: видавець Грінь Д. С., 2017. – 32 с. URL: <https://play.google.com/store/books/details?id=EJI0DgAAQBAJ>.
95. Ханстантинов В. О. Практикум з історії політичних і правових вчень: навч. посіб. / В. О. Ханстантинов. Миколаїв: МНАУ, 2014. 200 с. URL: http://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3102/1/Практикум-2014_друк.pdf
96. Усенко І. Б. Українська історико-правова наука на початку ХХІ ст.: здобутки та перспективи. URL: [///D:/Downloads/PrDe_2014_25_6%20\(1\).pdf](///D:/Downloads/PrDe_2014_25_6%20(1).pdf)
97. Шарль Луї де Монтеск'є. Про розподіл влади / Демократія. Антологія. Київ: Смолоскип, 2005. – С.373-376.
98. Шевченко Т. Кобзар. 1840. URL: https://taras-shevchenko.com.ua/ua/poem_list/kobzar.htm
99. Шульженко Ф. П., Андрусак Т. Г. Історія політичних і правових вчень. Київ: Юрінком Інтер, 1999. – 304 с.
100. Ющик О. І. Діалектика права. – Кн. 1: Загальне вчення про право (Критичний аналіз загальноправових понять): [в 2 ч.]. – Київ: Ред. журн. «Право України». Ін Юре, 2013. Ч. 1. 456 с.; Ч. 2. 768 с.
101. Lavryk, H. V. (2022). Rule of law under conditions promoting prevention of unwarranted infringement on human rights by authorities. Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, 29 (3), 36–46. DOI: 10.31359/1993-0909-2022-29-3-36 URL: <http://visnyk.kh.ua/en/journals/visnik-naprnu-3-2022-r>